İBÂDİYE MEZHEBİNİN HADİS ANLAYIŞI

Sâlih b. Ahmed b. Seyf el-Bûsaîdî, *Rivâyetu'l-Hadîs ınde'l-İbâdiyye (Dirâse Mukârana)*, yy., I. bsk., 1420/2000, 280 s.

Ramazan ÖZMEN*

Ülkemizdeki hadis araştırmaları son yıllarda oldukça ileri bir düzeye ulaşmış olmakla birlikte, geçmiş asırlarda hadis sahasında ortaya konan mesâinin bütünüyle ele alınmadığını, bu sahada yapılacak daha pek çok şey olduğunu ifade etmemiz yerinde olur. Mesela bu kabilden olmak üzere, Hâricîlerin, özellikle asrımıza kadar varlığını devam ettirmiş olan İbâdiye kolunun hadis sahasında ortaya koymuş oldukları faaliyetler hemen hemen hiç ele alınmamıştır.[1] İşte bu nedenle biz, İbâdîlerin hadis anlayışı üzerine yapılmış olan bir Yüksek Lisans tezini tanıtarak bu sahaya küçük bir katkı sunmayı düşündük.

Sâlih b. Ahmed b. Seyf el-Bûsaîdî tarafından Ürdün Ehl-i Beyt Üniversitesi Fıkhî ve Kânûnî Araştırmalar Fakültesi'nde Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan *Rivâyetu'l-Hadîs ınde'l-İbâdiyye (Dirâse Mukârana)* adlı söz konusu eser, bir giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynaklar kısımlarından oluşmaktadır.

Yazar giriş'te öncelikle sünnetin öneminden bahsetmiş ve sahâbe asrından itibaren müslümanların sünnetin önemini çok iyi kavradıklarını ve sünneti korumak için büyük bir çaba sarf ettiklerini ifade etmiştir. İlk nesillerin sünnetin tesbit, tedvin, tasnif ve neşri hususunda sarf ettikleri mesâiler hakkında pek çok eser kaleme alındığını; hadislerin geniş kitlelere ulaştırılması için bu sahada pek çok eserler verildiğini ve daha sonra hadislerin şerhlerinin de yapıldığını ifade etmektedir. Ancak yazar bu aşamada, İslâm mezheplerinin en eskilerinden olan *İbâdiye* mezhebinin hadis rivâyetinde oynadığı rolün bu eserlerde açık bir biçimde ihmal edildiğini söyler. Ona göre *İbâdiye'*nin hadis rivâyeti sahasında oynadığı rol çok açıktır ve bu rolün ihmal edilmesi, müslümanların hadis rivâyeti sahasında

* Ar. Gör. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi. rozmen@yyu.edu.tr

[1] İbâdiye'nin hadis anlayışı konusunda –bilebildiğimiz kadarıyla– Türkçe'deki tek yayın için bkz., Bakan, Tevhit, "İbâdiler ve Hadis", *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 8, sayı: 20, 2004, ss., 221-240.

sergiledikleri çabaların bütüncül bir şekilde ortaya konmasını engellemektedir. İşte yazar bir dereceye kadar da olsa bu boşluğu doldurmak için söz konusu eseri kaleme aldığını ifade eder. Yazar, İbâdiye'nin hadis rivâyetindeki rolünü, onların telif etmiş olduğu rivâyet kitaplarını, onlara göre rivâyet kurallarını ve İbâdiye mezhebine mensup muhaddislerle diğer mezheplere mensup muhaddisler arasındaki ilişkileri ele almak için bu eserini kaleme aldığını ifade eder.

Girişte konunun öneminden bu şekilde bahseden yazar, ayrıca araştırmada izlediği metot hakkında da bilgi vermektedir. Bu bağlamda yazar, *İbâdiye*'ye göre sünnetin konumunu ve onların hadis rivâyeti sahasındaki çabalarını, diğer mezheplerle karşılaştırmalı olarak ortaya koyduğunu söylemektedir. *İbâdiye*'nin telif etmiş olduğu rivâyet kitaplarını ayrıntılı bir şekilde tanıttığını, bu eserlerin müelliflerinin metotları, eserde yer alan hadislerin sayısı ve çeşitleri ve eserin değeri hakkında bilgi verdiğini dile getirmektedir. *İbâdiye*'de rivâyet kurallarından bahsederken, *İbâdiye'nin* râvî ve rivâyet lafızlarında koşmuş olduğu şartları örneklerler vererek ele alacağını söylemektedir. *İbâdiye*'ye mensup muhaddislerle diğer muhaddisler arasındaki ilişkiden söz ederken öncelikle bu ilişkinin mahiyetini ele alacağını, sonra bilgisayar yardımıyla hadis eserlerindeki *İbâdiye*'ye mensup râvîleri çıkarmaya çalışacağını ifade etmektedir. Ayrıca yazar eserde geçen şahısları ve yerleri de tanıtmayı ihmal etmemiştir.

Eserin birinci bölümü *İbâdiye'ye Göre Sünnetin Konumu* üst başlığını taşımaktadır. Genel olarak yazar bu bölümde, *İbâdiye*'nin hadis rivâyeti sahasında sarfettiği çabaları, *İbâdiye*'nin telif etmiş olduğu rivâyet kitaplarını ve *İbâdiye*'nin hadis rivâyetinde göz önüne aldığı rivâyet kurallarını ele almıştır.

Yazar birinci bölümü dört ana başlığa ayırmış, *İbâdiye'nin Sünnete Göre Konumu, İbâdiye'de Hadis Tabiri ve Onların Hadis Rivâyetindeki Çabaları* adlı birinci başlık altında, genel olarak *İbâdiye*'nin hadise yaklaşım tarzları üzerinde durmuştur. Yazarın burada verdiği bilgiye göre *İbâdiye, sünneti* Kur'an, kıyas ve icma'nın yanı sıra yasamanın aslî kaynaklarından bir kaynak olarak kabul etmektedir. Ayrıca yazar, ehl-i sünnetin de delil olarak zikrettiği bazı ayetlerden ilham alarak *İbâdiye*'nin hadisin önemini vurguladıklarını ifade eder. Sünnetin önemi konusunda bazı *İbâdî* âlimlerden nakillerde bulunur. Bu çerçevede önemli İbâdî âlimlerden olan Ebû Ya'kûb el-Vercilânî'nin (ö. 570/1175), Rasûlullah'ın (s.a.v.) kabrini ziyaret ettiğinde şöyle dediğini nakleder: *"Bu kabrin sahibinden başka kimse taklit edilmez. Sahâbeye gelince onlar Rasûlullah'ın çağında yaşadıkları için uyulmaya en layık olanlardır. Tâbiîne gelince, onlar da adam biz de adamız."* Ayrıca yazar, Uman'da son dönem *İbâdî* âlim ve önderlerden Muhammed b. Abdillah el-Halîlî'nin (ö. 1373/1953) şu sözünü nakleder: *"Hadise aykırı bir söz, duvara çarpılır."* Yazarın nakline göre halen Uman sultanlığının müftisi olan Ahmed el-Halîlî de şöyle demiştir: *"Sahih hadise aykırı görüş beyan eden kimsenin sözünün hiçbir önemi yoktur. Sünnet herkes için delildir, onun dışındaki görüşler sünnete karşı delil olamaz."*

Ayrıca yazar burada, *İbâdiye'*nin sünneti kısımlara ayırma konusunda diğer muhaddislerden kesinlikle ayrılmadıklarını, onların da sünneti bize geliş yolları, senedinin muttasıl olması veya olmaması, merdûd veya makbul olması gibi hususları göz önüne alarak çeşitli sınıflamalara tabi tuttuklarını ifade eder. Mesela mahiyet itibariyle sünnet, ehl-i sünnet alimlerinin eserlerinde olduğu gibi, *İbâdiye'*ye göre de *kavlî, fiilî* ve *takrîrî* olmak üzere üçe ayrılır. Bunların tanımları da ehl-i sünnetin tanımlarıyla aynıdır. *İbâdiye'*ye göre sünnet, bize geliş şekli itibariyle *mütevâtir* ve *âhâd* olmak üzere ikiye ayrılır ki, her iki hadis türünün tanımı da yine ehl-i sünnetin tanımıyla büyük oranda örtüşmektedir. Hatta bu tanımların aynı olduğu dahi söylenebilir. Mesela *İbâdiye* âhâd'ı mütevatir derecesine ulaşmayan hadis olarak tanımlamakta ve *müstefîz* ve *müstefîz olmayan* şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ayrıca *İbâdiye'*nin haberlerin epistemolojik değerleriyle ilgili tartışmalara da girdiklerini ve âhâd haberlerin amelî konularda delil olacağı, ancak itikâdî konularda delil olamayacağı görüşünü kabul ettiklerini görmekteyiz. Diğer taraftan yazar eserinin bu birinci bölümünün ilk başlığı altında hadis usûlü ile ilgili diğer konularda *İbâdiye'*nin görüşlerine yer vermektedir.

Yazar bu bölümün diğer bir başlığında *İbâdiye'*nin hadis rivâyeti konusundaki çabalarını ele almaktadır. Yazar burada, *İbâdiye'*nin sünnetin tedvini, korunması ve tebliği gibi hususlara son derece önem verdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda ilk *İbâdî* hadis râvîlerinden olan Câbir b. Zeyd'in hadis talebi uğrunda yaptığı rıhlelerden söz etmektedir. Ayrıca yazar burada hadis tedvini sahasında Ebû Ğânim Bişr b. Ğânim el-Horasanî ve er-Rabî' b. Habîb gibi muhaddislerin çabalarından bahsetmektedir. *İbâdîlerin* hicrî bir ve ikinci asırlarda hadislerin tedvini faaliyetlerine çok canlı bir biçimde katıldıklarını ifade eden yazar, bu çabalar sonucu vücut bulan *İbâdî* eserlerin pek çoğunun savaşlar neticesi yok olduğunu sözlerine eklemektedir. Mesela hicrî 296 yılında ilk *İbâdî* devleti olan *Rüstemîler'*i ortadan kaldıran Şiî *Fâtımîler'*in *el-Ma'sûme* diye bilinen büyük *İbâdî* kütüphanesini talan ettiklerini, kütüphanede bulunan dînî olmayan eserleri aldıktan sonra geriye kalan bütün eserleri yaktıklarını nakletmektedir. Ayrıca yazar burada *İbâdiye'*ye ait bazı hadis eserlerinin isimlerini vermektedir.

Yazar birinci bölümün diğer bir ana başlığı altında meşhur *İbâdî* muhaddisleri ve onların eserlerini tanıtmaya geçmektedir. Burada önce er-Rabî' b. el-Habîb el-Basrî'yi (ö. 175) ele almakta, onun hayatı, hocaları ve *Müsned'*inde izlediği metodu hakkında bilgi vermektedir. Yazar, İbn Habîb'in *Müsned'*ini çeşitli yönlerden tanıttıktan sonra, *İbâdiye'*nin diğer rivâyet kitaplarını tanıtmakta ve ilk önce İmam Ebû Ğânim el-Horasânî'nin *Müdevvene'*sini ele almaktadır. Yazarın verdiği bilgiye göre Ebû Ğânim el-Horasânî'nin *Müdevvene'*sinde Rasûlullah'ın hadisleri, sahâbe kavilleri, *İbâdî* mezhebine mensup fakihlerin görüşleri ve az da olsa diğer mezheplere mensup fakihlerin görüşleri yer almaktadır. Ayrıca yazar burada er-Rabî' b. Habîb'in *Kitâbu'l-Akîde'*sini, İmam Ebû Sufyân'ın rivâyetlerini, İmam

Eflah'ın rivâyetlerini ve İmam Câbir b. Zeyd'in rivâyetlerini ihtiva eden eserleri tanıtmaktadır.

Daha sonra yazar birinci bölümün sonlarına doğru *İbâdiye*'de rivâyet kurallarını ele almakta, isnad ve edâ lafızları üzerinde durmaktadır. Yazar burada *İbâdiye*'nin isnada son derece önem verdiğini ve rivâyetin sıhhati için isnadı şart koştuğunu ve sahih hadisin sıhhat şartlarından birinin de ittisal olduğunu kabul ettiklerini söylemektedir. Yine burada hadis râvîsinde bulunması gereken özellikler hususunda *İbâdiye*'nin diğer muhaddislerden farklı düşünmediğini görüyoruz. Fakat *İbâdiye*'nin sahâbe'nin adâleti konusunda ashâbu'l-hadîs'ten farklı düşündükleri dikkatlerden kaçmamaktadır. Onlara göre fitnelerden önce fıskı zahir olmayan sahâbe'nin tamamı âdildir. Ancak fitnelerden sonra yaşantısı Rasûlullah'ın yaşantısına uygun olduğu bilinenler mutlak olarak âdildir. Fakat bu yaşantı üzere devam ettiği bilinmeyenlerin ise ta'dilinde acele edilmez, bunların adaleti araştırılır. Diğer taraftan yazar burada bid'at ehlinden ve mechul kimselerden hadis rivâyeti konusunda *İbâdiye'*nin görüşlerine yer vermektedir. Yazar birinci bölümün son başlığında ise edâ lafızları konusunda *İbâdiye*'nin görüşlerine yer vermektedir.

Eserin ikinci bölümü, *Muhaddislerle İbâdî Râvîler Arasındaki İlişki* adını taşımakta olup, yazar burada muhaddislerle *İbâdî* râvîler arasındaki ilişkiyi ele almakta ve muhaddislerin İbâdî râvîlere bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu amaçla ilk önce itikâdî mezhep farklılığının hadis rivâyetindeki etkisini ele almakta ve şu tespitleri yapmaktadır: Üçüncü halife Hz. Osman'ın katlinden sonra ortaya çıkan fitne, İslam ümmetinin birliğini bozmuş, bu birlikte asla kapanmayacak gedikler açmış ve ümmeti birbirine düşman fırkalara bölmüştür. Bu fitne hadis rivâyetinin seyrinde de büyük etkiler meydana getirmiş, bu durumdan herkes, hatta sahâbe dahi etkilenmiştir. Önceleri adaleti araştırılmayan sahâbenin de adaleti araştırılır olmuştur. Önceleri hadisler râvîleri araştırılmadan kabul edilirken, bundan böyle râvîleri araştırıldıktan sonra kabul edilir olmuştur. Böylece hadis rivâyetinde mevcut olmayan bir şart ortaya çıkmıştır ki, o da hadis râvîsinin mezhebî temâyülüdür. Yazar bu durumu, İbn Sîrîn'in o meşhur sözünün çok güzel bir biçimde tasvir ettiğini söyler: İbn Sîrîn şöyle demektedir: "*Bidâyette isnad sormuyorlardı. Ne zaman ki fitne zuhur etti, (hadis rivâyet eden kimselere), bize hadis aldığınız kimselerin isimlerini söyleyiniz, demeğe başladılar. Bakıyorlar, (ismi verilen râvî) eğer ehl-i sünnetten ise, hadisini alıyorlardı; ehl-i bid'attan ise, hadisini terk ediyorlardı.*"

Yazar durumun bu şekilde devam ettiğini, müslümanlar arasındaki uçurumun gün geçtikçe daha da büyüdüğünü, bazılarının işi daha da ileri boyutlara taşıdıklarını ve kendi mezheplerine mensup olmayan râvîlerden hadis rivâyet etmemeye başladıklarını ifade eder. İşte böyle bir ortamda bid'atçinin rivâyetinin kabul edilip edilmeyeceği meselesinin ortaya çıktığını söyleyen yazar, bu konuda farklı fikirlerin taraftar bulduğunu dile getirir. Akâid konularındaki fikir ayrılıkla-

rından dolayı muhaddisler arasında iftira ve karalamaya varan tenkit faaliyetleri ortaya çıkmış, hatta bundan büyük alimler bile nasibini almıştır. Yazar bu noktada el-Kevserî'nin cerh-ta'dil edebiyatına yönelik bir tenkidini zikreder ve itikad faklılıklarının cerh-ta'dil edebiyatına yansımalarıyla ilgili bası misaller verir. Yazar, muhaddisler arasındaki bu itikâdî meselelerdeki görüş ayrılığının fıkhî meselelere de yansıdığını ve furû' fıkıh meselelerinde kendileriyle aynı görüşte olmayanlardan rivâyeti terk ettiklerini zikreder. Bu durumların hadis rivâyetinde çok etkili olduğunu, hadis râvîlerinin pek çoğu arasında, bid'atçiden hadis rivâyet etmenin onun bid'atini kabul etmek manasına geleceği görüşünün yaygınlık kazandığını dile getirir.

Yazar daha sonra İbâdî râvîlere karşı muhaddislerin tutumunu ele almaya geçer. Bu bağlamda muhaddislerin İbâdiye'ye bakış açısını İbn Hacer'in şu sözlerinin çok güzel özetlediğini ifade eder: "*İbâdiye, Hâricîler'den bir fırkadır ki, görüşleri çok çirkin değildir.*" (İbn Hacer, *Hedyu's-sârî Mukaddimetu fethi'l-bârî,* s. 628) Yazar, muhaddislerin İbâdiye'ye yaklaşım tarzlarının daha iyi tahlil edilmesi için, öncelikle muhaddislerin Hâricîler'e bakış açılarının anlaşılması gerektiğini ifade ederek bu konuyu ele almaktadır. Bu bağlamda bazı yazarların, hadis uydurma konusunda Hâricîleri, Şia ile bir tuttuklarını, ancak bunun âdil olmayan bir ön yargı olduğunu; hadis uydurma hususunda Hâricîlerin Şia ile bir tutulamayacağını, Şia'nın hadis uydurmakla meşhur olduğunu, oysa Hâricîler için böyle bir şeyin söz konusu olmadığını, İbâdiye'nin hadis rivâyetinde doğru sözlülükle ve yalandan uzak olmakla meşhur olduklarını sözlerine ekler. Bu hususla ilgili olarak Ebû Dâvud'un şu ifadelerini nakleder: *"Ashâbu'l-ehvâ (bid'atçi fırkalar) içinde hadisi Hâricîlerden daha sahih olan yoktur."* Eski ve yeni âlimlerin Hâricîlerin hadis rivâyetinde yalandan uzak oldukları hususunda pek çok ifadeleri olduğunu söyler. Bu hususta İbn Teymiye'nin şu ifadelerini de nakleder: "(Hâricîler) *kasden yalan söyleyen kimselerden değildir, bilakis doğru sözlülükle bilinirler. Hatta şöyle denir: Onların hadisleri en sahih hadislerdendir.*" Yazar, Hâricîlerin özellikle hadis rivâyetinde yalandan uzak oldukları hususunda, eski ve yeni müelliflerin görüşlerinden daha başka misaller de vermektedir. Bu bağlamda Mustafa es-Sıbâî'nin şu ifadelerini nakleder. *"Hâricî'nin uydurduğu tek bir hadise bile rastlamadım. Mevzûât ile ilgili eserleri çok araştırdım, yalancılardan ve hadis uyduruculardan sayılan tek bir Hâricî'ye rastlamadım."*

Yazar bazı müelliflerin Hâricîlerin hadis uydurdukları yönündeki görüşlerine, Abdurrahman b. Mehdî'nin, Sünnet'in Kur'an'a arzı ile ilgili hadisi Hâricîlerin uydurduğu şeklindeki ifadesini delil gösterdiklerini söylemektedir. Yazar bu hadisi bazı âlimlerin zayıf, diğer bazılarının ise uydurma kabul ettiklerini ifade ettikten sonra, hadisin hükmü hakkındaki bazı görüşleri nakleder. Daha sonra o, bu hadisi Hâricîlerin uydurduğu yönündeki görüşe hiçbir delil bulamadığını, zira kendileri sebebiyle zayıf kabul edilen hadisin râvîlerinden hiç birisinin Hâricîlere

nisbet edilmediğini söyleyerek, hadisin Hâricîler tarafından uydurulmuş olamayacağını ifade etmek ister.

Bu değerlendirmelerden sonra yazar, muhaddislerin Hâricîlerden niçin az hadis rivâyet ettikleri sorusunun cevabını aramaktadır. Onun ifadesine göre, Hâricîler doğru sözlülük ve yalandan uzak olmakla meşhur oldukları halde, kendilerinden rivâyetin azaltılması gereken bid'at ehlinden sayıldıkları için, muhaddisler Hâricîlerden hadis rivâyetini mümkün olduğunca azaltmışlardır. Yazar bu durumun, muhaddislerin Hâricîlerden az hadis rivâyet etmesinin sebeplerinden bir sebep olduğunu ifade ederek, başka sebepler de göstermeye çalışır. Buna göre, Hâricî fırkaların çoğu Emevîler ve Abbâsîlerle savaşmışlar, bu savaşlar Hâricîleri bitkin düşürmüş, bu da onlardan hadis rivâyet etme fırsatını son derece azaltmıştır. Bu ve diğer nedenden dolayı Hâricîlerden az hadis rivâyet edildiğini, mesela el-Buhârî'nin dört veya beş Hâricî râvîden hadis rivâyet ettiği sözlerine ekler.

Daha sonra yazar, muhaddislerin *İbâdiye*'ye karşı tutumlarına kısaca değinmektedir. Muhaddislerin *İbâdiye*'yi Hâricî fırkalardan bir fırka olarak kabul ettikleri için, Hâricîler hakkında verdikleri hükmü, *İbâdiye* için de verdiklerini ifade eder. Ancak diğer Hâricî fırkalara göre daha mutedil olan *İbâdiye*'nin bu konumunun, muhaddislerle aralarındaki ilişkide etkili olduğunu, bu nedenle de muhaddislerin *İbâdiye* hakkındaki fikirlerinin farklılık arzettiğini, bazen onları övdüklerini ve beğendiklerini, bazen ise yerdiklerini ve terk edilmeleri gerektiğini söylediklerini dile getirir. Yazar bu mevzuya misal olmak üzere, Sufyân b. Uyeyne'nin bir *İbâdî* râvî hakkındaki övgüsünü nakleder.

Eserin ikinci bölümünün ikinci ana başlığı altında, hadis eserlerindeki *İbâdî* râvîler meselesi ele alınmaktadır. Yazar ikinci ve üçüncü hicrî asırlarda *İbâdîlerin* İslâm âleminin çeşitli bölgelerine geniş ölçüde yayıldıklarını ifade ederek; o asırda değişik şehir ve bölgelerdeki *İbâdî* varlığı hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda, o çağda *İbâdîlerin* yerleştiği ve bazısında devletler kurdukları şehir ve bölgeler şunlardır: Basra ve Irak, Hicaz, Yemen, Cezîre, Mağrib, Mısır ve Uman. Yazar, rivâyet asrı dediği bu asırda *İbâdîlerin* bu kadar geniş bir alana yayılmış oldukları için, pek çok *İbâdî* hadis râvîsi olması gerektiğini, ancak durumun hiç de böyle olmadığını, oldukça az *İbâdî* hadis râvîsine rastlanıldığını ya da *İbâdî* oldukları kesin olarak ifade edilenlerin son derece az olduklarını; bu hususta iki şeyin *İbâdî* râvîleri belirlemede araştırmacıya engel teşkil ettiğini söyler:

Yazarın kanısına göre bu engellerden birincisi, *İbâdîlerin* bizzat kendilerinin *İbâdî* ricâli tanıtan *terâcim* türü eserler telif etmemiş olmalarıdır. *İbâdiye,* bu işe önem vermemiş ve diğer mezheplerde olduğu gibi *terâcim-i ricâl* türü ansiklopedik eserler meydana getirmemişlerdir. Ancak bu konuda kesin bir hüküm vermenin zor olduğunu söyleyen yazar, mevzû ile ilgili eser telif edilmişse de, *İbâdî* eserlerin çoğunun kaybolmasından dolayı bu tür eserlerin bize ulaşmamış olabileceğini de imkân dâhilinde görür. Diğer taraftan yazar, elimizde olan *İbâdî* ricâli ile ilgili *terâcim* türü eserlerin ise, bu konuda bize bir yardımının olmadığını, çoğu zaman

bir râvînin sadece isminin ve babasının isminin zikredildiğini, nisbesinin ve künyesinin zikredilmediğini, bazen ise sadece isminin ya da künyesinin zikredildiğini, râvînin hangi tabakaya dâhil olduğunu belirlemek hususunda araştırmacıya faydalı olacak bilgilerin, mesela râvîlerin vefat tarihlerinin, râvînin kimlerden hadis rivâyet ettiği veya kimlerin ondan hadis rivâyet ettiği gibi bilgilere yer verilmediğini söyler.

Yazara göre elimizde bulunan hadis eserlerindeki *İbâdî* râvîleri tespit etmedeki diğer bir güçlük ise, *terâcim* türü eserlerde yer alan râvîlerin her zaman mezheplerinin zikredilmemiş olmasıdır. Mesela *İbâdî* râvîleri araştıran bir kimse, herhangi bir râvînin *İbâdiye*'den olduğunun açıkça ifade edilmemiş olmasından dolayı bu konuda bir güçlükle karşılaşır. Bu nedenle de araştırmacı, bazen sadece o râvînin Hâricîlerden olduğu şeklindeki ifade ile yetinmek zorunda kalır. Bu zorlukların, elimizdeki hadis koleksiyonlarının senedlerinde yer alan *İbâdî* râvîlerin tam olarak tespiti hususunda araştırmacının önünde durduğunu ifade eden yazar; bu nedenle hiçbir araştırmacının hadis eserlerinde rivâyetleri yer alan bütün *İbâdî* râvîleri tespit ettiğini iddia edemeyeceğini ve bu konuda araştırmaları sürdürmek isteyenler için kapının açık olduğunu sözlerine ekler.

Daha sonra yazar, *İbâdiye*'den oldukları kesin olarak söylenebilecek olan ve hadis eserlerinde rivâyetleri bulunan bazı şahsiyetleri tanıtmaya geçer. Ayrıca bu râvîlerin senedlerinde yer aldığı hadislerin, hangi hadis eserlerinde geçtiğini de tesbit etmektedir.

Onun bu bağlamda bize tanıttığı ilk şahıs, İmam Ebu'ş-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (ö. 93). Tâbiînden olan ve Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Muâviye b. Ebî Süfyân ve daha başka sahabîlerden hadis rivâyet eden Câbir b. Zeyd, *İbâdiye* mezhebinin gerçek manada kurucusu olduğu kabul edilmektedir. Yazarın tespitine göre, başta el-Buhârî ve Müslim'in *Sahihleri* olmak üzere Câbir b. Zeyd'in rivâyetleri pek çok hadis eserinde yer almaktadır. Yazarın burada tanıtmış olduğu diğer İbâdî râvîler ise şunlardır: el-Velîd b. Kesîr el-Mahzûmî, Ebû Hassân elA'rac, Hâcib b. Ömer, Hayân el-A'rac, Sâlih ed-Dehhân, Abdulmelik et-Tavîl.

Yazar eserinin ikinci bölümün üçüncü ve son ana başlığı altında yukarıda zikredilen *İbâdî* râvîlerden Câbir b. Zeyd, el-Velîd b. Kesîr el-Mahzûmî, Ebû Hassân elA'rac, Hâcib b. Ömer ve Hayân el-A'rac'ın el-Buhârî, Müslim, et-Tirmizî, en-Nesâî, Ebû Dâvud, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer alan rivâyetlerini tespit etmektedir. Buna göre, yukarıdaki beş râvînin yedi temel hadis eserindeki rivâyetlerinin toplamı iki yüze ulaşmaktadır. Daha sonra yazar, bu râvîlerin yukarıdaki hadis eserlerinde rivâyet zincirlerinde yer aldıkları hadisleri vermektedir. Yazar ayrıca burada, *İbâdî* râvîlerin rivâyet zincirinde yer aldığı bu hadisler üzerinde bazı derlendirmeler yapmakta ve şu görüşlere yer vermektedir: Öncelikle bu hadisler, tahâret, namaz, oruç, hacc, yeme, içme ve hadler gibi *fıkhî* konularla ilgilidir. Bu hadisler arasında *akîde* ile ilgili olanlar yoktur. Bunun nede-

ni ise, muhaddislerle *İbâdiye* arasındaki itikâdî görüş ayrılıklarıdır. Bundan dolayı muhaddisler, akâid konularında *İbâdî* râvîlerden hadis rivâyet etmemişlerdir. Ayrıca yazar *İbâdî* râvîlerin rivâyet etmiş olduğu hadislerin senedleri ile ilgili bazı değerlendirmeler yapmakta, bu râvîlerin hadis aldıkları şeyhlerini ve kendilerinden hadis alan talebelerini zikretmektedir.

Yazar çalışmasının sonuç kısmında, ulaştığı neticeleri maddeler halinde şöylece özetlemektedir:

1. İbâdiye, sünneti yasamanın temel kaynaklarından bir kaynak olarak kabul etmektedir.

2. İbâdiye, sünnetin taksiminde ehl-i hadisten farklı görüş ortaya koymamakta olup, herhangi bir hadis nevi üzerinde ehl-i hadisle tamamen aynı fikre sahiptirler. Hadis rivâyetinde koşmuş oldukları şartlar da ehl-i hadisle bütünüyle aynıdır.

3. İbâdîler hadis rivâyeti ameliyesine etkin bir şekilde katılmış ve hadis eserleri telif etmişlerdir.

4. er-Rabî' b. Habîb'in *Müsned*'i, hadis sahasındaki diğer eserlerden, hadis açısından daha az bir değere sahip değildir. Zira hadislerinin ¾'ünün senetleri muttasıldır. Geriye kalanlarının büyük bir kısmı ise, muttasıl hükmü verilen Câbir'in mürselleridir. Zira Câbir, sadece sahabî'den veya sika tâbiî'den rivâyet etmektedir.

5. *el-Câmiu's-Sahîh*'in üçüncü cüzünü teşkil eden akâid hadisleri ise, İbn Habîb'in müstakil bir eseri olup, *Müsned*'den bir bölüm değildir. Çünkü bunlarla Müsned'in hadisleri arasında hadis nevi ve râvîler bakımından açık bir fark vardır.

6. İbâdiye, hadis lafızlarında oldukça dikkatli olup, *tedlis*'ten tamamen uzak idiler. İnkita' olan yerde, ittisal olduğunu vehmettirecek ibareler kullanmıyorlardı. Aksine, hadis lafızlarını araştırma hususunda son derece dikkatli idiler.

7. Mezhep farklılığı, hadis rivâyetinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Zira muhaddisler, itikad açısından kendilerinden farklı düşünenlerden hadis almıyorlar, hatta bazıları bu gibi kimselerden fer'î meselelerde dahi bir şey almıyordu.

8. Muhaddisler, İbâdiye'yi Havâric içerisinde telakkî etmiş, onlara verdiği hükmü İbâdiye'ye de vermiş, ancak onlara bazı ayrıcalıklar tanımışlardır. Bundan dolayı İbâdiye'den hadis rivâyetini azaltmışlardır. Zira kendi nazarlarında onlar mübtedia'dandır.

9. Havâric ve İbâdiye'den bir kimsenin hadis uydurduğu sabit olmamıştır.